

KORSZAK ÉS IRODALMI ÉRTÉK

AZ IRODALMI AVANTGARDE KÉRDÉSEIRŐL

A magyar irodalomtudományi és irodalomtörténeti gondolkodás mostanában mind nagyobb érdeklődéssel fordul az irodalmi avantgarde kérdése felé. Ennek az érdeklődésnek legújabb és mindezideig legteljesebb eredménye Bori Imre impozáns, leltározó-rendszerező, háromkötetes magyar irodalmi avantgarde története.¹ Főként azért, mert következetesen követi meghirdetett alapvető elvét: az újabb magyar irodalom értékrendszerének valorizálását, és ennek megfelelően, a legújabb magyar irodalom hagyománykörének, az eddigi megítélésektől gyökeresen eltérő, kijelölését. Bori Imre vállalkozásának jellege kimondottan irodalomtörténeti: elfelejtett, vagy mellőzött értékeket tár fel, egyszer vagy több ízben, de azonos szempontból, értelmezett műveket és életműveket interpretál újra, elvitatja az eddig érvényesnek tekintett korszakhatárok jogosultságát, egy új periodizációs elvet hirdet meg . . .

Határozott irodalomtörténetisége mellett *A magyar irodalmi avantgarde* aktualizált egy sor irodalomtudományi kérdést is. Az irodalmi irányzatok, az irodalmi korszakok, a hagyomány, az értékelés, a kritikai fogalmak kérdését. Mellettük, természetesen, megjelentek az irodalmi anyag elrendezésének, illetőleg elrendezhetőségének a kérdései is. Tekintet nélkül arra, hogy Radnóti Sándor szerint „A szerző kategóriái kidolgozatlanok”², és hogy Pór Péter szerint „Bori kizárólag azokat a kategóriákat s csak azokat a megnevezéseket használja, mint annak idején a distanciált szemléletre és rendszerezésre éppen nem törekvő mozgalom.”³ — tehát, tekintet nélkül arra, hogy Bori kategóriái, irodalmi fogalmai bizonytalanok és hogy esetleg megragadtak a szóbanforgó mozgalmak ömegnevezésének szintjén, a felsorolt kategóriákat aktualizálta, megítélésüket és meghatározásukat halaszthatatlanná tette, bár nyilván igaza van René Welleknek, hogy „A szavaknak történetük van és jelentésüket az egyedi ember adja meg, viszont ezeket a jelenségeket nem lehet végérvényesen meghatározni és állandósítani.”⁴ Tehát *A magyar irodalmi avantgarde* irodalmi és kritikai fogalomkörével vitatkozni lehet, és ítélni is lehet felette, de nem lehet elvitatni e fogalomkör időszerűségét, elvi és elméleti távlatait. Vagyis, teljesen lehetetlen az irodalmi avantgarde sajátos struktúráját más struktúrák fogalmaival megnevezni, elképzelhetetlen, hogy más irányzatok és korszakok, irodalmi mozgalmak kritériumrendszerét alkalmazzuk az avantgarde-ra. Radnóti Sándor idézett tanulmányában ezt kísé-

relte meg. Észrevételeiből és Pór Péteréből is az derül ki, hogy tisztázni kell azt a „műnyelvet”, amelyen — ha nem is az önmegnevezés valóban bizonytalan eszközeivel —, de az avantgarde irodalmi sajátosságokat meg nem kerülve, *valóban* az avantgarde-ról beszélhetünk. *A magyar irodalmi avantgarde* olvasása jó útmutatója lehet e nyelv keresésének.

Bori Imre avantgarde-története tehát nemcsak egy nagy és mindeddig nagyrészt lappangó irodalmi anyagot mozgatott meg, hanem napirendre tűzött egy sor olyan általános, elvi és elméleti kérdést is, amelyekben, úgy tűnt fel, az irodalomtudomány és az irodalomtörténet, bár nagy vonalakban, de megegyeztet. Jól emlékszünk még, főként a romantika kapcsán az irodalmi korszak, irányzat, stílus fogalmai körül folytatott vitákra⁵. A romantika kérdése ugyanis alkalmas volt az általános problémák megvitatására, de mire ott valamilyen módon megegyezésre kerülhetett a sor, addigra felmerült az irodalmi avantgarde kérdése és ezzel újfent megfogalmazásra és megvilágításra vár egy sor irodalmi és kritikai fogalom, probléma, jelenség.

Az irodalmi avantgarde kérdése azonban, a magyar irodalomban kivételesen bonyolult, mert itt nemcsak arról van szó, hogy lehetséges-e az általános elvekben a megegyezés, hanem arról is, hogy elfogadjuk-e az irodalmi avantgarde-ot mint realitást, mely nemcsak messzemenően meghatározta az újabb magyar irodalom sokrétű képét, hanem sajátos művészi értékeket is teremtett, vagy elutasítjuk mint lényegtelen, mellékest, értéktelen.

Mert a magyar irodalmi köztudatban rendkívül szívósan tartja magát egy, *A magyar irodalmi avantgarde szemléletéről* és alapvető elveitől lényegesen eltérő, ezzel ellentétes nézet, mely nem vitatja ugyan el a magyar irodalmi avantgarde-ot, sőt annak nemzetközi jellegét és a magyar irodalomra tett hatását is elismeri, de jelentőségét elenyészőnek tekinti. „... az avantgardista irányzatok mozgalma és divatja történelmileg mindenképpen érdekes, akkor is, ha termésük jórésze művészileg értéktelen.”⁶ — mondja Radnóti Sándor. Ez a nézet azonban nem újdonság, a magyar irodalmi tudatban tisztos és gazdag múltra tekinthet vissza. Komlós Aladár legújabb könyvében⁷ tette közzé *Az avantgarde estéje* című, 1928-ban írt tanulmányát, melyben az avantgarde-ról, mégpedig a magyar irodalmi avantgarde „vezérére” hivatkozva, mint múltról beszél, mint olyan jelenségről, ami már végérvényesen és rendkívül csúfosan lelépett az irodalom színpadáról: „Soha még irány oly szégyenletes gyorsasággal ki nem múlt, mint ez!”⁸ — kiált fel Komlós Aladár, említettük, már 1928-ban. Afféle gyászbeszéd Komlós Aladár cikke az avantgarde fölött, de olyan gyászbeszéd, amely nem tartja be az íratlan szabályt hogy holtról csak jót . . . A „teljes szubjektivizmus” vádjával illeti, „amelynek nincsenek skrupulusai és gátlásai”⁹, szerinte az avantgardista művészeknek „senki másnál meg nem ismétlődő, fejjel tótágast álló látásai vannak”¹⁰ és „alkotásaik az örület princípiumán alapulnak”¹¹. Komlós Aladár nem is ismer el mást az avantgarde-nak, csak annyit, hogy „a költészet nyelvét, amely makacsul ragaszkodott a természet képeihez, felfrissítették, aktuálissá tették, bekapcsolták a technikai eszközökkel jellegzetes mai életbe”¹² Minden másról, amit az avantgarde hozott, Komlós Aladár úgy véli, hogy „az öncélnak tartott eredetiség fölösleges erőszakolása”¹³. Tehát jólőre megnyitotta az avantgarde-tagadás zsilipjeit. Könnyű volna vitatkozni vele, hiszen az avantgarde, de főként a magyar irodalmi avantgarde *története* cáfolja, mégpedig 1928 *utáni* fejlődési szakaszával. Bori Imre könyvének tanulsága szerint „a magyar irodalmi avantgarde szintézisre törő szakasza, az avantgarde ered-

ményeinek klasszicizálódása, egyben szürrealisztikus törekvéseinek kiteljesülése a húszas évek végétől, kb. 1928-tól 1936–1937-ig¹⁴ tart, s még ezután is megkülönböztet egy „új hullámot” 1936–37 és 1948 között. Lehetséges, hogy 1928-ban tehát a szintézis igényének kialakulásakor, Komlós Aladár némi joggal indította el a gyászmenetet, ellenben ma, amikor akkori cikkét újraközli, csak kritikusi tévedését példázza.

De Komlós Aladár akkori cikke, túlozva persze, pontosan közli, hogy sokan hátat fordítottak az avantgarde-nak: „... az avantgarde olyan fejlődési fok, amely magában is érthetővé teszi, hogy mindenki elpártolt tőle.”¹⁵ — mondja. Ebből az elpártolásból fogalmazta meg ellen-avantgarde ideológiáját, a „hátraarc” magatartását hirdelve, a költő Vas István¹⁶. Hosszasan és körültekintően tárgyalja az avantgarde-tól, illetőleg Kassáktól és Kassák körétől való távozását (ami persze nem egyedüli eset, hiszen Kassáktól oly sokan pártoltak el Vas István előtt és után is), és a Nyugatban, illetőleg a rímnél való kikötését. Azt sem tagadja eközben, hogy a „hátraarcban” személyes okok is közrejátszottak. Ezt annal is inkább fontos kiemelni, mert az avantgarde kontra Nyugat elve, bármennyi érv is szól mellette, nem igazolhatja a költőt, amint-hogy a rím felismerése és alkalmazása sem kötelezően eredményezi az avantgarde megtagadását; József Attila példája elég bizonyítékul. A *Nehéz szerelem* azonban még személyes érvelésével sem győzött meg mindenkit a „hátraarc” magatartás költői hitelességéről, talán azért sem, mert Vas István költészete nem tette költőileg érvényessé és bizonyítottá. Lengyel Balázs is felfigyelt arra, hogy bár „az avantgardizmus versátalakító hatása nálunk nem szívódott fel oly mértékben, mint ahogy általában másutt felszívódott.”¹⁷, és bár „a mi lírazenekarunkban csak félretolt, gyenge szólam volt az avantgarde”¹⁸, mégis „jobb lett volna, ha líránk fejlődése nem annyira a hagyományosság irányába dől el. Jobb lett volna, ha már Kassákat, majd József Attilát és általában az avantgarde törekvések továbbfejlesztőit több megértés fogadja, s hatásuk jobban felszívódik.”¹⁹ Persze, a jóslatok, még az ilyen visszafeljelölések is, rendszerint alaptalanok, vagyis, ki tudja, hogy mi lett volna jobb, viszont nem ez az érdekes Lengyel Balázs nézetében, bár ha visszaemlékezünk az *Újheld* bevezetőjére, amit szintén Lengyel Balázs írt, akkor itt is egyfajta, de a Vas Istvánétól ellentétes irányú „hátraarcot” ismerhetünk fel, hanem az a felismerés, ami bár csak a feltételezésre támaszkodik, mégis megkérdőjelezi a magyar költészet mindmáig önámító illúzióját affelől, hogy a hagyományosság választása az avantgarde-dal szemben messzemenően gyümölcsözőbb és eredményesebb választás volt, mint bármi más. Ezt az illúziót, természetesen, bőségesen táplálta a magyar kritika és irodalomtörténet is. Táplálta tehát egy téves tudat, mely szerint a valóban művészi érték független az avantgarde-től és az avantgarde-dal elkötelezettek is, akkor alkottak értékeset, amikor már kiléptek az irodalmi mozgalmakból.

Bori Imre nemcsak azt állítja, hogy az avantgarde nem múlt ki oly gyorsan és gyászosan, ahogyan azt Komlós Aladár akarja, s nemcsak azt bizonygatja, hogy a „hátraarc” nem volt elfogadható költői magatartás, sőt a „jobb lett volna” feltételes jóslataiba sem bocsátkozik, hanem azt hogy az avantgarde irodalom hatása felszívódott a magyar irodalomba, hogy „versátalakító” hatása máig is érezhető; azt állítja tehát, hogy a legújabb magyar irodalom nem tagadhatja le az avantgarde-ot mint legelőbb hagyományát, illetőleg az avantgarde irodalmi törekvések többirányú és sokszor rejtett, kéreg alatti hatását azokra, akik nem kényszerültek „hátraarcra” és akik közvetlenül sohasem rezo-

náltak ezekkel a törekvésekkel. Annál is inkább, mert ha Vas István reálisnak tekinti a népiesek hatását Babits kései költészetére, akkor talán még több oka volna másféle hatásvonulatokat is követni, s nemcsak Babits költészetében.

De nincs szükség egy le nem zárt és egykönnyen le nem zárható vita további feszegetésére, a szenvedélyek élesztgetésére, mert az eddigiekből is kiviláglik, hogy mennyire jelentős az avantgarde irodalmi törekvések számontartása, mennyire fontos helyük és jelentőségük megnyugtató kijelölése, mennyire elkerülhetetlen az avantgarde fogalmával, és a körébe tartozó más kategóriákkal, kritikai fogalmakkal és szempontokkal való szembenézés. Annál is inkább, mert az avantgarde irodalom kétségtelen értékeket, irodalmi és művészi értékeket produkált. Ezek nélkül ugyanis semmiképpen sem hathatott volna, semmiképpen sem befolyásolhatta volna, ha mellékgádként, akkor is, a magyar irodalom és elsősorban a költészet későbbi és mai helyzetét. Ezt bizonyítja Bori Imre könyve is, azzal hogy ő az avantgarde-ot nem tekinti mellékgádnak, hanem törzsnek, tekintet nélkül arra, hogy sok ága, sok kísérlete zsákutcába futott, de ez még nem érv az avantgarde ellen, s különösképpen nem a hagyományos irodalom és irodalmiság nevében, mert a zsákutcába vezető út nem kizárólagosan az avantgarde joga; semmi sem zárja el a hagyományosság elől. Erre mutat egyébként Lengyel Balázs idézett visszafeljelölata is.

Viszont az igazi problémák az avantgarde-dal ott kezdődnek, ahol az avantgarde törekvések irodalmi és művészi értékének a kérdése merül fel, amikor arról vitázunk, hogy vannak-e az irodalomnak olyan vitathatatlan értékei, amelyeket csak az irodalmi avantgarde fogalmával és e fogalom körébe tartozó esztétikával és poétikával nevezhetünk meg, amikor tehát a sajátosan avantgarde struktúrákról és értékekről esik szó.

S eközben nem föltétlenül elsődleges kérdés az avantgarde fogalmának definiálása, bár nyilván megkerülhetetlen. Nem azon dől el az avantgarde törekvések fontosságának és jelentőségének a problémája, hogy miféle definícióval lehet meghatározni ezeket a sokcsapú irányzatokat. Aránylag sok, de kevés megnyugtató avantgarde-definíció áll a rendelkezésünkre. Figyeljünk meg ezek közül egyet, mégpedig a Szabolcsi Miklósét: „A magam részéről avantgarde-on azoknak az általában meghatározott esztétikai, filozófiai, sok esetben politikai programmal bíró áramlatoknak, irányzatoknak sorát értem, amelyek rendszerint kollektív, alkotó csoporttá szilárdultak, és amelyek századunk első éveitől indultak útjukra.”²⁰ Szabolcsi Miklós az avantgarde-ot 1905–1938 közzé helyezi. Azzal, hogy a későbbi törekvésekről mint neo-avantgardizmusról beszél. De nézzük a definíciót. Lényegében elfogadhatatlan, bár pontos. A definícióknak általában ez a belső ellentmondás a sorsuk. Pontos leírást ad egy irodalmi korszakról, rendkívül sok elemét nevezi meg, kiemeli azokat a vonásokat, amelyeket — joggal — fontosnak vél. Ugyanakkor, s ez is elfogadható, az avantgarde-ot a kijelölt időszakban jelentkező, nagyszámú irányzat, törekvés, stíluseszmény közös nevének tekinti. És mégis elfogadhatatlan a meghatározás, mert éppen arról nem mond semmit, hogy ezek a meghatározott esztétikai, filozófiai, politikai programok *milyen* irodalmat produkáltak, illetőleg, hogy ezek a csoportok és közösségek mit mutatnak fel (a csoport- és közösség-szociológián kívül, ami mégiscsak másod- és harmadrendű irodalmi probléma — ha egyáltalán az —, s nem sajátosan avantgarde), az irodalmi termés, az irodalmi értékrend színpadán.

Valójában, Szabolcsi Miklós definíciója rendkívül logikus eredménye annak, amit ő az avantgarde jelentőségéről tart. Szerinte, ugyanis, a magyar irodalomban az avantgarde irányzatok mellett „a realizmus különféle változatai éltek s fejlődtek, alakultak tovább, az avantgarde eredményei pedig átalakulva, e realista hálózatba illeszkedtek, sajátos szintézist alkotva”²¹, tehát, általánosít Szabolcsi: „A művészek megtértek az avantgarde vándorévei után egy harmonikusabb, építőbb művészethez.”²² Ami azt jelenti, hogy az avantgarde irányzatok nem produkáltak sajátos értékeket, az irodalomnak nincsenek olyan teljes és koherens struktúrái, amelyeket csak az avantgarde fogalmaival lehet hiánytalanul és pontosan megnevezni. Ha minden út a realizmus Rómájába vezet, akkor nyilvánvalóan az avantgarde csak afféle tájékozódó és kereső vándorút. Szabolcsi Miklós definíciója, illetőleg az hogy hiányzik belőle az esztétikai érték kérdése, konzekvens következménye annak a nézetnek, hogy igazi irodalmi értéket az avantgarde csak elmúltával termelt, akkor amikor megtért a realizmushoz, amikor a realista hálózatba illeszkedett, illetőleg amikor elvesztette avantgarde jellegét. Ilyen nézetek érvényesítések nyilván nem is kell az avantgarde irodalmi és művészi értékeiről beszélni. Ebben Szabolcsi Miklós még az idézett Radnóti Sándortól is radikálisabb. De Szabolcsi Miklós nézetével nincs egyedül, sokan támogatják az ő véleményét és támogatja az a kép is, amit az avantgarde-ról a különféle gyászmenek és hátraarcok rajzoltak meg. De nézetével Szabolcsi Miklós kötődik egy valóban vitatható esztétikai elvrendszerhez, mégpedig a „parttalan realizmus” Roger Garaudy által meghirdetett illúziójához is.

Szabolcsi Miklós avantgarde-szemlélete látszólag engedékeny és elasztikus, viszont éppen ezért kérdéses; miért kellene egyáltalán az avantgarde-ról beszélni, mégpedig az *irodalmi* avantgarde-ról, ha annak objektíven nem lehetnek irodalmi és esztétikai értékei, illetőleg ha ezek az értékek nem realizálódhatnak az avantgarde sajátos struktúráin belül?

De figyeljünk meg egy másik definíciót, mégpedig az Aleksandar Flakerét, aki szerint az avantgarde fogalma egyrészt „mint a nemzeti irodalmak egyes csoportjainak többé kevésbé állandósult megnevezése”²³ jelenik meg előttünk, és másrészt „mint egy nagyon labilis és bizonytalan kategória, amely több, az izmusok nevét viselő irodalmi irányzatot és vonulatot jelöl meg, melyek sokszínűségükkel megkövetelik, hogy feltárjuk közös vonásait”²⁴. Az avantgarde-kutató előtt, Flaker szerint az a feladat áll, hogy feltárja „a feltételeselementesen avantgardistának mondható struktúrák közös irodalmi jegyeit”²⁵. Flaker definíciója sokhelyütt megegyezik Szabolcsiéval, azzal a lényeges különbséggel, hogy ő az avantgarde fogalmát, az avantgardista irodalom struktúráját az irodalomtudomány eszközeivel kívánja körülírni. Tehát eltekint az értékeléstől és célja csak annyi, hogy az avantgarde „közös irodalmi jegyeit” foglalja össze. Egyrészt a „negatív meghatározókat” sorolja ide, a meglévő struktúrák felbontását, a hierarchikus rend és a műfajok közötti választóvonal eltüntetését, a művészet dehumanizálását, a zárt nyelvi struktúrák felbontását. Ezekből a negatív meghatározókból kiindulva definiálja a „konstruktív elveket” is: a nyílt struktúrák felé való törekvést, a művészetek szintetizálását, a szemantikai gazdagítást, a mű asszociatív felépítését, a racionalizmus tagadását stb.²⁶ Valójában Flaker egy sor olyan kategóriát kívánt meghatározni, amelyek elsősorban az avantgarde-nak mondható irodalmi struktúrák leírására lehetnek alkalmasak; illetőleg, ő elfogadja és reálisnak tekinti az avantgarde irodalmat és ennek az irodalomnak

a belső, minden más irodalmi és művészeti korszaktól és irányzattól eltérő, sajátos értékstruktúráját. Ha ez a struktúra leírható, akkor nyilvánvalóan értékelhető is, mégpedig az avantgarde sajátosságainak megfelelően, immanens módon, tehát nincs szüksége arra, hogy megkerülve ezeket a sajátosságokat a realizmus felé irányítsa az avantgarde irodalom szekerét. Flaker közelebb került az avantgarde irodalom értékeléséhez, mint Szabolcsi Miklós, bár — láthattuk — definíciójának kiindulópontja nagyrészt megegyezik a Szabolcsiéval.

De tekintet nélkül ezekre a megegyezésekre és eltérésekre az avantgarde körüli fogalmi zürzavar még mindig teljes. Ez a bizonytalanság, illetőleg a definiálás kivételes nehézségei tehetik elfogadhatóvá Zdenko Škreb szkeptikus véleményét, mely szerint az avantgarde fogalma az irodalomtudományban és az irodalomtörténetben is tudománytalan. Mert ha egy irodalmi fogalmat nem tudunk egzakt és megnyugtató módon definiálni, akkor az a fogalom nyilvánvalóan csak mint jelképes, metaforikus megnevezés lehet használatos. A metaforikus kategóriák csak veszélyeztetni tudják az irodalom tanulmányozását, mert metaforával szólni a lényege szerint metaforikus irodalomról valójában nem más mint tudománytalanság: metafora a metaforáról, költészet a költészetről.⁷

Mit kell tenni, hogy az avantgarde körüli félreértéseket és tudománytalanságokat elkerüljük?

Ahhoz, hogy az avantgarde kutatásában elkerülhessük a fogalmi zürzavart, és főként, hogy az avantgarde ne maradjon csak metafora, arra van szükség, hogy kijelöljük a helyét az irodalom történetében és hogy elismerjük minden más irodalmi és művészeti korszakkal való megegyezését, vagyis úgy tekintünk rá mint sajátos irodalmi, művészeti értékek hordozójára. Az irodalmi avantgardot tehát úgy kell vizsgálni, mint minden más irodalmi korszakot. Mert az avantgarde-ra is érvényes az, amit Sőtér István mondott az irodalmi korszakokról: „Minél közelebbről szemlélünk egy-egy irodalmi korszakot, annál inkább azt kell látnunk, hogy annak irányzatai nem egynemű módon, hanem a különböző alkotóknál felismerhető, egymástól lényegesen eltérő változatokban vannak jelen.”²⁸

Hogy így tekinthessünk az irodalmi avantgarde korszakára, és hogy megérthessük azokat a negatív meghatározókat és azokat a konstruktív elveket, amelyeket Aleksandar Flaker sorolt fel, vissza kell mennünk a 19. századba. Meg kell értenünk, hogy mit tagad, mit cáfol ez a korszak, és csak akkor érthetjük meg, hogy mit állít. Ez az eljárás azonos azzal, amit a romantika értelmezésekor Sőtér István javasolt: „azt, amit a romantika állít, akkor értjük meg igazán, ha megértjük azt, amit ez állításával tagad.”²⁹ De nemcsak ezért van szükség arra, hogy visszatérjünk a 19. századba. Hanem azért is, mert az avantgarde irodalmi korszaka, a megszokott és köznapi értelmezéstől eltérően, egyáltalán nem gyökeresen új, kezdetei nem önmagában vannak csupán, irodalma nem egészen más, bár az eltérések nyilvánvalóak, mint ami a megelőző volt. Illyés Gyula fejtette ki a dadáról, és nemcsak a dadáról, hanem „az avantgarde minden háború utáni tünetéről”, hogy azok mind megvoltak a háború előtt is, mégpedig „hibátlanul beleágyazva egy ún. „polgári” világerzékelésbe.”³⁰ Az ősoket nemcsak ezen az aránylag rövid távon lehetne felismerni. Ki lehetne jelölni az avantgarde korszakába tartozó, egymástól eltérő, és sokszor egymással ellentétes, egymást kizáró minden irányzat és stíluseszmény őseit, a konstruktivizmusét és a szimultanizmusét,

a futurizmusét és a szürrealizmusét egyaránt. Annak az irodalom történetében működő alapvető elvnek a megvalósulását látjuk meg ebben a múlthoz való kötődésben, amit Lukács György így fogalmazott meg: „Minden nagy műalkotás betartja, és egyszersmind ki is tágítja műfaja törvényeit.”³¹ Vagyis: „Csak gyöngé művészek és zavaros korok kerülnek az állítólagos mintaképek utánzásának vagy a szintén állítólagos gyökértelen eredetiségnek a hamis válaszfala elé.”³² És az avantgarde mint korszak nem zavaros, bár a felületes szemlélőnek annak látszik, és a körébe tartozó művek sem gyöngék, bár sokan elvitatják művészi értékeiket. Nem zavaros és nem gyöngé, mert — a kivételektől eltekintve, és hol nincsenek rossz példát mutató kivételek — az avantgarde irodalma, s így a magyar avantgarde-é is, tagadásainak egész sorozatával állított is valamit, azt tagadta meg, amit az irodalomban és a művészetben már üres formának tartott, hogy kiépíthesse a maga sajátos, autochton értékrendjét és a tagadásnak meg az állításnak ezzel a nagyobb figyelmet érdemlő, dialektikus összefüggésével beletartozik egy nagy irodalmi folyamatba, tehát nem gyökértelen, nem merőben új, kötődik is az irodalom múltjához és fel is robbantja ezt a múltat, mint általában minden jelentős irodalmi korszak.

Ha Kassák Lajos, Barta Sándor, a korai Ilyés és Déry, vagy Füst Milán költészetét vizsgáljuk ezen szempontok alapján, akkor nyilván nem az a tézis nyer bizonyítást, hogy az avantgarde valami merőben új, és az sem, hogy az avantgarde történelmileg érdekes divatja nem hozott művészi értékeket. Éppen ellenkezőleg. Kiderül, hogy ezek a költők műveikkel beletartoznak a magyar irodalom folyamatába, és annál jobb, hogy éppen a tagadások és az állítások összefüggésével tartoznak bele, s abban sajátos értékeket képviselnek. Részletes és alapos elemzések bizonyították már ezt. Többek között Kassák *A ló meghal, a madarak kirepülnek* című versének több szempontú elemzése,³³ Ilyés Gyula kiváló tanulmánya Barta Lajos költészetéről és, természetesen, Bori Imre összefoglaló munkájának sok szövegelemzése. Persze, a további, még sokoldalúbb bizonyításokat ezek nem teszik, nem is tehetik fölöslegessé, annál is inkább, mert az avantgarde művei nyújthatnak legtöbb érvet az irodalom ambivalens természetének vizsgálatához.

De külön probléma, és az egyik legfőbb bizonyíték a fentiek mellett, az alapvető avantgarde-műfaj kérdése. Babits Mihály 1916-ban azt vetette *A Tett*, Kassák folyóirata íróinak a szemére, hogy „ösztonszerűleg kerülnek” „a magasabb Egységesítés művészetét”, vagyis „az eszmék, jelenetek és történetek komponálását” és ezért a „Líra — éspedig komponálatlan, egy végbe nyúló líra a műfajuk — nyúló és tagolatlan, mint maga a Szabad Vers”³⁴. Babits szerint: „*A Tett* novellája is, természetesen, csak álcázott líra.”³⁵ Kassák a Nyugat következő számában válaszol Babits bírálatára és kitér a műfaj kérdésére is: „verseinket a magunk és olvasóbarátaink részére szerényen csak költeményeknek fogjuk nevezni. Költeményeknek, melyekben a jó és jóakarató szem, sok egyéb érteken kívül, a poétika és stilisztika szentszereit is megtalálhatja.”³⁶ Kassák válasza két lényeges momentumot tartalmaz. Egyrészt, a költeményt emeli ki a vers helyett, a költeményt mint nagyszabású verskompozíciót érvényesíti, másrészt pedig azt, hogy ezekből a költeményekből nem hiányzik a stilisztika és a poétika, csakhogy más a jellegük és más a szerepük, nem a vers „verklibe-foglaltságát jelzik”. Kassák szerint: „Költeményeink . . . fémjelzője nem a végtelen sorhosszúság, hanem a: koncentráció! Egy tömeggé koncentrálása minél gazdagabb témának,

zenének, plasztikának és expresszióknak.”³⁷ Kivételesen nagy ezeknek az avantgarde-költeményeknek a példatára, ami azt jelenti, hogy Babits, a jószemű kritikus, nem véletlenül tapintott rá erre a problémára, és Kassák, a jeles vitázó, nem véletlenül védi oly határozottan a költeményt: a magyar avantgarde sajátos műfajának a kérdése került a vitázók érdeklődésének a körébe, az a műfaj, amelyből nem lehet nehéz rákövetkeztetni a legújabb magyar irodalom ún. „hosszú verseire”. Volt a magyar avantgarde-nak sajátos műfaja, és ha műfaja volt, ma is élni és hatni tudó, akkor aligha lehet elvitatni az avantgarde irodalom valóban sajátos értékeit.

Babits és Kassák vitájából azonban nemcsak ez derül ki, hanem kiderülnek az irodalomnak azok a problémái is, amelyekkel szemben az avantgarde fellépett, s eközben láthatóvá válnak mind a negatív mind pedig a konstruktív kategóriák. Kísérreljük meg, a vita alapján, rekonstruálni ezeket az ellentétpárokat:

a hagyományos:

- zárt versstruktúrák
- szabályok
- klasszikus stilsztika és poétika
- törvényesített versbeszéd
- ritmus, metrum
- metafora
- szimbólum
- a természet képei (Komlós)

az avantgarde:

- nyílt struktúrák
- szabálytalanság
- a koncentráció
- szabad versbeszéd
- zene
- plasztika
- expresszió
- a technikai eszközök (Komlós)

Babits és Kassák vitája kiélezte — és természetesen nemcsak Babits és a Nyugat verseszményének, valamint Kassák és köre költeményeinek struktúrális szintjén — azt az ellentétet, ami a „hagyományos kontra avantgarde-ban” jelenik meg. Folytatni lehetne az ellentétpárok leírását a művészi hivatás vállalásának körében, pl:

*Csak én bírok versemnek hőse lenni,
első s utolsó mindenik dalomban:*

...

*Én vagyok: magam számára börtön,
mert én vagyok az alany és a tárgy,
jaj én vagyok az ómega és az alfa.*

Babits: *A lírikus epilógja*

és ezzel szemben:

*Fiatalember, ha nekem hiszel, tudom, szemen röhögnek a bölcsek és a józanok,
de én, aki átfetrengett éjszakákon s parázs testvéreim
közti verekedéssel víz alá gyilkoltam magamban a művészt, a poétát,
— hogy eszközzé teljesedjék —
utat szőnyegek eléd.*

Barta: *Fiatalember*

a vers és általában a művészet funkciójának értelmezése, a társadalmi szerep vállalása stb. szintjén, s ekkor az ellentétpárok felállításával eljutnánk addig a megállapításig, hogy az avantgarde: 1) legalább olyan mértékben teljes és átfogó társadalmi és művészeti program, mint a hagyományos irodalom, 2) nemcsak kezdeményező, hanem szintetizáló törekvés is, 3) sajátos irodalmi értékeket produkáló irodalmi korszak.

De meg kell jegyezni azt is, hogy az ily módon leírt irodalmi korszak, az avantgarde, nem értékelő fogalom. Az avantgarde az irodalomban nem élcsapat és nem elővéd. Jelentésköréből ki kell iktatni a „haladó” már-már állandósult jelzőjét, hogy René Wellek idézett művének értelmezése szerint, az irodalmi avantgarde-ot más „kritikai fogalmakkal” párhuzamosan használhassuk és alkalmazhassuk.

JEGYZETEK

- ¹ Bori Imre: *A magyar irodalmi avantgarde, I. A szecessziótól a dadaig*, Újvidék, 1969; II. *A szürrealizmus ideje*, Újvidék, 1970; III. *Az avantgarde apostolai*, Újvidék, 1971.
- ² Radnóti Sándor: *Parttalan avantgardizmus*, in: *Valóság*, 1971/3., 81. old.
- ³ Pór Péter: *Kérdések és kételyek*, in: *Valóság*, 1971/3., 96. old.
- ⁴ René Wellek: *Kritički pojmovi*, Beograd, 1966., 27. old.
- ⁵ A vitának egyik alapos és körültekintő tanulmánya: Barta János: *A romantika mint esztétikai probléma*, in: Barta János: *Élmény és forma*, Budapest, 1965.
- ⁶ Radnóti Sándor: i. m. 82. old.
- ⁷ Komlós Aladár: *Vereckétől Dévényig*, Budapest, 1972.
- ⁸ u. o. 323. old.
- ⁹ u. o. 324. old.
- ¹⁰ u. o. 325. old.
- ¹¹ u. o. 326. old.
- ¹² u. o. 327. old.
- ¹³ u. o. 326. old.
- ¹⁴ Bori Imre: i. m. I. 19. old.
- ¹⁵ Komlós Aladár: i. m. 328. old.
- ¹⁶ Vas István: *A félbeszakadt nyomozás*, Budapest, 1967.
- ¹⁷ Lengyel Balázs: *Hagyomány és kísérlet*, Budapest, 1962., 66. old.
- ¹⁸ u. o. 72. old.
- ¹⁹ u. o. 73. old.
- ²⁰ Szabolcsi Miklós: *Jel és kiáltás*, Budapest, 1971., 13. old.
- ²¹ u. o. 43. old.
- ²² u. o. 45. old.
- ²³ Aleksandar Flaker: *Je li nam pojam avangarda potreban?*, in: *Umjetnosti ryeci*, Zagreb, 1971/2., 156. old. A zágrábi folyóirat jelzett száma közli a zágrábi Bölcsészettudományi Kar Irodalomtudományi Intézete és a MTA Irodalomtudományi Intézete munkatársainak, az avantgarde témájára tartott opatijai értekezlete anyagát. Magyar részről az értekezleten részt vettek: Szabolcsi Miklós, Illés László, Farkas, József, Bojtár Endre és Kenyeres Zoltán, horvát részről pedig Stanko Lasić, Zdenko Škreb, Aleksandar Flaker, Ivo Vidan és Branko Vuletić.
- ²⁴ u. o. 156. old.
- ²⁵ u. o. 157. old.
- ²⁶ u. o. 157. old.

- ²⁷ Zdenko Škreb: *Znanstvena vrijednost termina avangarda u književnosti*, in: *Umjetnost riječi*, Zagreb 1971/2., 150., old.
- ²⁸ Sőtér István: *Az ember és műve*, Budapest, 1971., 104. old.
- ²⁹ u. o. 109. old.
- ³⁰ Illyés Gyula: *Bartáról szólva*, előszó Barta Lajos: *Ki vagy?*, Budapest, 1962., c. vers-kötetéhez.
- ³¹ Lukács György: *A romantikáról*, in: *Mesterség és alkotás*, Budapest, 1972., 537. old.
- ³² u. o. 538. old.
- ³³ *Formateremtő elvek a költői alkotásban*, szerk.: Hankiss Elemér, Budapest, 1971.
- ³⁴ Babits Mihály: *Ma, holnap és irodalom*, in: *Nyugat*, 1916., II., 336. old.
- ³⁵ u. o. 336. old.
- ³⁶ Kassák Lajos: „*A rettenetes nagy hamu*” alól Babits Mihálynak, in: *Nyugat*, 1916. II., 422. old.
- ³⁷ u. o. 422–423. old.

REZIME

KNJIŽEVNO RAZDOBLJE I KNJIŽEVNA VREDNOST — O PITANJIMA KNJIŽEVNE AVANGARDE

Autor izlaže pojam avangardne književnosti na osnovu savremenih rezultata relevantnih za ovaj predmet. Izražava svoje uverenje da „kritički pojam” književne avangarde ima istu vrednost sa pojmovima koji obeležavaju književna razdoblja. To svoje stanovište dokazuje okolnošću da su se u periodu književne avangarde, u saglasnosti sa ispravnim ukazivanjima Mikloša Sabolčija, u razdoblju od 1905–1938. stvarala i takva književna dela, koja se ne mogu adekvatno obeležiti drugim osim avangardnim terminom. Kao dalji dokaz, autor navodi činjenicu da je avangardna književnost u skladu sa svojom sopstvenom stilistikom i poetikom prezentovala dela trajne umetničke vrednosti, čak je izgradila jedan književni izražajni oblik (ondašnji naziv „költemény”) koji postoji pod sadašnjim nazivom: velika poema („hosszú vers”) u mađarskoj književnosti naših dana.

SUMMARY

LITERARY PERIOD AND LITERARY VALUE — ABOUT QUESTIONS REGARDING THE LITERARY AVANT-GARDE

The author explains the concept of avant-garde literature on the basis of up-to-date results relevant to this subject. He expresses his conviction that the „critical concept” of literary avant-garde has the same value as the concepts which characterize literary periods. He proves this point of view with the fact that in the time of the literal avant-garde — in accordance with the indications of Szabolcsi Miklós — between 1905–1938 there were written such literary works which cannot be marked more adequately but as avant-garde. As further proof the author states the fact that avant-garde literature, in conformity with its own theory of style and poetics, presented works of lasting artistic value even developed a form of literary expression which exists in the Hungarian literature of today under the name of „long verse” („hosszú vers”) but was then known as „poem” („költemény”).